

מרחבים של תקווה בבתי כלא נטולי חלל

מרואן דלאל¹

בסרט "The Shawshank Redemption" (1994), מספר האסיר הוותיק רד, שאת דמותו משחק באופן מבריק מורגן פרימן, את סיפורם של אנדי, המשוחק על ידי טים רובינס הראוי להערצה בשל הפוליטיזציה שלו, ובית הכלא Shawshank. בסצנה אחת, כאשר אנדי נאנס על ידי אסירים חזקים יותר גופנית, רד באופן רגיש חוזה את אכזבת הצופה מהמאבק הלא מוצלח של האסיר החדש כנגד תוקפיו:

"הייתי רוצה להיות מסוגל לומר לכם שאנדי נלחם יפה ושהאחיות הניחו לו.
הייתי רוצה להגיד לכם את זה, אבל בית הכלא אינו עולם של אגדות."

אולם, הסרט "The Shawshank Redemption" המבוסס על סיפורו של סטיבן קינג "Rita Hayworth and Shawshank Redemption" היה בעצם סיפור אגדה הכולל האדרה פשטנית של רוח האדם ושל היוזמה, החוכמה, ויכולת האלתור של היחיד. הסוף השמח של הסיפור היה בלתי נמנע. אנדי הצליח לגרד את דרכו אל מחוץ לבית הכלא לעבר חופש של עושר, מובטח. זאת לא לפני שקיבל פריבילגיות בזמן היותו אסיר על ידי מתן עזרה בהנהלת חשבונות לרשויות הכלא. רצונו של מנהל הכלא להשתחרר מפלישתה הכלכלית של הממשלה פתח אפשרויות חדשות עבור האסיר המוכשר. כחובב מושבע של מוסיקה קלאסית, רואה החשבון האסיר הצליח ליצור, למשך כמה דקות, כלא חופשי דקונסטרוקטיבי, בניגוד לזה המודרני והמדוכא.

אנדי הגשים את החלום האמריקאי. הוא היה אדם שעבד קשה (במשך שנים חפר מנהרה בקיר התא שלו), שהתגבר על כל המכשולים שעמדו בדרכו, כנגד כל הסיכויים, עד לעושר והרדיפה אחר האושר. אנדי הוא אדם נחמד, אינו מזיק לאחרים, אך באותה עת מאד אינדיבידואליסטי. הוא לא חשב אף פעם על שיתוף פעולה עם אחרים במטרה להיאבק בהנהלת בית הכלא. עבור אסירים אחרים, אנדי היה הרוח שתרמה תחושה של נורמליות לחיי הכלא. הוא היה האדם הלא רגיל שהביא עמו סדר מרענן עם כליאתו. אנדי היה התגלמות החברה "הנורמלית" הפוגשת ב"אחר" הכלוא. מפגש שהוביל להדגשת ערפול הגבול החוצץ בין השניים.

במשך 30 השנים האחרונות, הכלא ושני הכלים המסדירים אותו, המשפט והכות, סיפקו לאנשי האקדמיה מחקר והרהורים בלפחות שני שדות אינטלקטואליים: היסטוריה ופילוסופיה. באמצעות מחקר ארכיוני מאומץ מאוד, פילוסופים הגיעו לתיאוריה דקונסטרוקטיבית של בית הכלא. כתוצאה מניתוח זה בית הכלא הובן לא כמוסד שמטרת קיומו שמירה על החברה, אלא כהשתקפות שלה. ארכיטקטורת הכלא כמו גם שוכניו ויחסי הכוח השונים הקיימים שם אינם למעשה חברה "אחרת", וכן לא תוצריה הנכשלים. אותם חומות, שומרים והאסירים עצמם הם השתקפויות של חברה מודרנית המחפשת ביטחון ויציבות על ידי ניסיון לנעול ולדכא את האמיתות והתשוקות המלוות את המצב האנושי.

הייעוד החברתי של בית הכלא אינו ביטחון, אלא שליטה. השליטה של בית הכלא מתרחבת מהגוף אל האפיסטמולוגי. תפקיד הכלא הנו גם לשמר ולשעתק מערכות הערכים, הפריבילגיות והשלילה שבחברה. בכלא הקשר המתוח ממילא בין הגוף והנפש מופר כל הזמן ואף מנוצל לרעה על ידי רשויות בית הכלא והאסירים החולקים את אותו חלל. הספירות הפרטיות והציבוריות של שוכני בית הכלא אינם ניתנים להפרדה בקלות. עובדה המתאימה לטקטיקה של ראשי בית הכלא להעצים את האינטראקציה המתוחה שבין הגוף והנפש, כמו גם הגברת השליטה באסירים. ענישה, משמעת, ושליטה הנם תופעה גלובלית. השליטה על האדם והפרמטרים להכללה או להדרה מכלל בני ובנות חברה נתונה נמתחת אל מעבר למשפט דרך הזמן והגיאוגרפיה. בית המשפט לערעורים של אנגליה סיפק לאחרונה לקהילה הבינלאומית עוד דוגמא למומחיות המשפט ביצירת הבחנות לא משכנעות. בפסק דין שהתקבל ברוב של 2 שופטים מול 1 אשר דחה

¹ מרואן דלאל הוא עורך דין בעדאלה – המרכז המשפטי לזכויות המיעוט הערבי בישראל.

את עתירתם של מהגרים ומבקשי מקלט שהוחזקו לתקופה בלתי מוגבלת במעצר מנהלי, פסק בית המשפט שגורמים בריטיים רשמיים אינם רשאים להסתמך על ראיות שנגבו באמצעות עינויים, אלא אם מידע זה התקבל על ידי רשויות שאינן בריטיות. בפסיקתו, השופט לאוס נותן, למעשה, לגיטימציה לראיות של מענים. בכך, הוא מאשר את העצמי הנאור ומתרחץ את חוסר השליטה שלו על המעשים המפוקפקים של אחר פראי :

"It is the most elementary principle in our books. It is that the law forbids the exercise of State power in an arbitrary, oppressive or abusive manner. This is, simply, a cardinal principle of the rule of law. The rule of law requires, not only that State power be exercised within the express limits of any relevant statutory jurisdiction, but also fairly and reasonably and in good faith. Consequently the courts will not entertain proceedings, or receive evidence in ongoing proceedings, if to do so would lend aid or reward to the perpetration of any such wrongdoing by an agency of the State...

But I am quite unable to see that any such principle prohibits the Secretary of State from relying...on evidence coming into his hands which has or may have been obtained through torture by agencies of other States over which he has no power of direction."²

ספק רב אם בית המשפט הבריטי היה פוסק באותו אופן, אם היה נאסף מידע כזה על ידי רשויות של מדינות אחרות בקשר לאזרחים בריטיים. בית המשפט תרם לגלובליזציה של טכניקות החקירה של מענים, למרות האיסור הכולל והאבסולוטי על השימוש בעינויים ואי קבלת ראיות שהתקבלו על ידי עינויים באמנות בינלאומיות לזכויות אדם לרבות אמנת האו"ם נגד עינויים (1984). סעיף 15 של אמנה זו אוסר על קבלת ראיות שנגבו באמצעות עינויים במהלך כל הליך מנהלי או פלילי הוגן, בעוד שסעיף 2 אוסר על עינויים באופן מפורש :

"Article 2

1. Each State Party shall take effective legislative, administrative, judicial or other measures to prevent acts of torture in any territory under its jurisdiction.
2. No exceptional circumstances whatsoever, whether a state of war or a threat of war, internal political in stability or any other public emergency, may be invoked as a justification of torture.
3. An order from a superior officer or a public authority may not be invoked as a justification of torture."³

לאחר הגילויים של שיטות החקירה בכלא אבו-גאריב בעיראק, ברור אף יותר שההבחנה הבינארית בין מדינות שבהן שולט עיקרון שלטון החוק לבין מדינות שבהן שולט האדם הנה פשטנית מדי מכדי להילקח ברצינות. יתר על כן, התהליכים של איסוף מידע מפוקפק על ידי כוחות ביטחון, אם לא אמירת שקרים בוטים, יחד עם יצירת "ספינים" תקשורתיים כדי להאיץ

² C2/2003/2796 A, B, C, D, E, F, G, H, Mahmoud Abu Rideh Jamal Ajouaou and Secretary of State for the Home Department, paragraphs 248, 253. See <http://www.courtservice.gov.uk/judgmentsfiles/j2769/ajouaou-v-sshd.htm> (last visited on 16.8.2004).

³ United Nations Convention Against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (10.12.1984)

את רעם התופים לקראת פלישה לא חוקית לעיראק, יוצרים דיכוטומיה מדומה בין "אנחנו שומרי החוק", לעומת הם "העוברים על החוק".

עניין של עיקרון

בשבוע שהתחיל באוגוסט 15, אלפים מהאסירים הפוליטיים הפלשתינאים החלו בשביתת רעב בבתי הכלא בישראל כמחאה נגד הטיפול המשפיל והקשה בהם מצדם של רשויות בית הכלא. חיפוש בעירום מול אסירים אחרים, הוספת הגבלות ואיסורים על ביקורי קרובים, יחד עם מדיניות הטלת קנסות מחמירה הנם רק חלק מאמצעי הענישה של רשויות הכלא הישראליות כנגד אסירים פוליטיים פלשתינאים.

בין האסירים הפוליטיים הפלשתינאים ישנם מעל 730 עצירים מנהליים. מעצרים מנהליים כאלו מבוצעים בשטחים שנכבשו בשנת 1967 על ידי הצבא הישראלי הכובש על סמך החלטה שהתקבלה על ידי המפקד הצבאי. מפקד זה יכול להורות על מעצר אדם באופן מנהלי על פי צו צבאי משנת 1988 המפקיד כוח כמעט בלתי מוגבל בידי המפקד הצבאי. לאחרונה, הצבא הישראלי עצר מנהלית את מר עבדולטיף גיית, תושב מזרח ירושלים בן 63, יושב ראש הנהלת ארגון זכויות האדם אלדמיר, הפועל למען זכויות אסירים פוליטיים פלסטיניים.

בית המשפט העליון מעניק, כעניין שבשגרה, לגיטימציה למעצר מינהלי שמתבצע על ידי רשויות צבא נגד אנשים תחת משטר של כיבוש. החלטות בית המשפט מעוטרות, ככלל, בשיח דימוקרטי אשר מדגיש את הפגיעה הקשה של המעצר המנהלי בחופש. אך שיח זה מתכלה על ידי בית המשפט עצמו דרך ההליך הלא נאות במסגרתו והחלטותיו העקביות לשלוח אנשים למעצר מינהלי. הראיות לעולם אינן מוצגות למועמד להיות במעצר מינהלי, וגם לא לעורך דינו. רק השופטים, וסוכנויות הביטחון הישראליות שהן חלק ממשטרה הכיבוש מעיינים בחומר זה, ללא שום אפשרות לערוך חקירה נגדית, לאתגר חומר זה, או אפילו להציג אינפורמציה אלטרנטיבית לו.

רשויות בתי הכלא התכוננו לקראת שביתת הרעב הזו. אולם, הכנות אלה לא מתרכזות בניחות סיבת שביתתם של האסירים הפוליטיים, אלא ההתמקדות היא בשיטות רמיסת מאבק האסירים, והשגת ניצחון בקרב על דעת הקהל. כוחות גדולים פועלים בשירות רשויות בתי הכלא המוכנים לכל פקודה. באותה עת, ספין תקשורת הנו גורם מכריע באסטרטגיה של רשויות בתי הכלא, אף על פי שרוב אמצעי התקשורת הישראליים כבר מכוונים בדעתם לעבר עמדות מנהלי בתי הכלא והסוהרים שלהם. במהלך הכנות אלה, צחי הנגבי, השר האחראי על רשויות בתי הכלא הביע עמדה אפטיית מהולה בחוסר ביטחון אופייני לאנשים בעמדות כוח מאותגרים. במילותיו: " מבחינתי הם יכולים לשבות יום, חודש ועד מוות. את השביתה הזו נהדוף והיא תהיה כלא הייתה".

בסצנה מסוימת ב "The Shawshank Redemption", רד משוחח עם כמה אסירים בחצר בית הכלא, מעט לפני שאנדי נרשם כאסיר נוסף שם. רד אומר, בקולו הצלול מחוכמה של פרימן "הם שולחים אותך לכאן לכל החיים, וזה בדיוק מה שהם לוקחים". האסירים הפוליטיים הפלשתינאים מאתגרים תובנה רווחת זו. מחיבוק ילדיהם ועד הבטחת מברשות השיניים שלהם, מדרישת זכויותיהם לקרוא כמו גם הזכות שלהם לאמצעים סניטריים נאותים, אסירים אלה תובעים את זכותם לכבוד כבני אנוש באמצעות הברירה היחידה שנשארה לפניהם: מסלול ההתנגדות והתקווה.